

Ózer Ágnes

Tanulmányok a délvidéki magyarokról

A. Sajti Enikő történész nemrégien megjelent tanulmánykötete a *Bűntudat és győztes fölény* címmel jelent meg a Szegedi Tudományegyetem Doktori Iskolája Modernkori Programjának kiadásában. A kötet az ismert történész-kutató asszony Magyarországról, Jugoszláviáról és a délvidéki magyarokról szóló 18 tanulmányát tartalmazza, ha az utószónak szánt, *Nemzet és állam diszharmóniája Jugoszláviában a 20. században* címet viselő összegező szándékkal írt tanulmányát is ide soroljuk.

A tanulmánykötetben szereplő írások nemcsak az elmúlt egy évtized kutatásainak, tudományos érdeklődésének metszetét mutatják, hanem A. Sajti Enikő munkásságának súlypontjáról is vallanak. A kötetbe foglalt tanulmányok hűen tükrözik azokat a történelmi kérdéseket, amelyek Sajti Enikő történészi érdeklődésének középpontjában álltak és állnak, amelyek abban az időben, amikor ő foglalkozni kezdett velük, nem tartoztak a magyarországi történettudomány közkedvelt témái közé. A 20. század 60-as éveinek közepe táján, a szocialista és kommunista szellemű nevelkedett történészek közül csak kevesen mondhatták el magukról, hogy Jugoszlávia, Jugoszlávia és Magyarország és a jugoszláviai magyarság történelmi kérdései képezik kutatásaik témáját, és azok homlokterében a kommunista tömbből röviddel azelőtt kizárt Jugoszlávia története áll.

Ezért napjainkban, amikor a társadalmi és tudománypolitikai közeg, és nem utolsósorban a tudományos érdeklődés – amely Jugoszlávia széthullásával és az ezt kísérő délszláv háborúk következtében – a történész-kutatók figyelmét a két ország és a jugoszláviai magyarság és szerbség történelmi kérdései felé terelte. Ám a mai kutatók a fokozott érdeklődés ellenére sem tudták A. Sajti Enikő tudományos előnyét behozni, mert azon történészek közé tartozik, aki szerb nyelvtudását kamatoztatva (a szerb történészekkel ellentétben), a forrásokat és az időszerű szerb releváns történelmi irodalmat eredetiben tudja olvasni, és értékelni is. Így művei, különösen a délvidéki magyarok történetével foglalkozók, a teljesség erejével hatnak, még akkor is, ha ezekről maga a szerző úgy érzi, hogy kutatásai, és ennek eredményeként született tanulmányai „buktatókkal teli, megjárt út”. A tudományág buktatói közé Sajti Enikő elsősorban a tisztázatlan terminológiai kérdéseket, a különböző korszakhatárokat, kényes, évtizedeken keresztül tabutémának számító témákat sorolta.

Tanulmányainak, cikkeinek írásakor a történésznek olyan kérdésekkel kellett mélyrehatóan foglalkoznia, mint amilyen az 1918-as impériumváltást követően a délvidéki magyarság elnevezése. Hogy őket délvidéki magyarként emlegesse-e, vagy a mára már meghonosodott és egzaktabb vajdasági magyarság elnevezést használja? A korhatárproblémák közül említsük meg a témát lezáró 1947-est, amely a korszakot áttekintő Aleksandar Kasaš történeasznel 1945/46-tal zárul, míg Sajti Enikő azt 1947-re teszi. Mindkét szerző ugyanazokat az indokokat hozta fel, mégpedig korszakhatárnak a délvidéki-vajdasági magyarságot ért megtorlások lezárulását és a titói, második Jugoszlávia magyarságpolitikájának alapelemeinek „kikristályosodását” vették alapul. A különbség az, hogy azt Sajti Enikő egy nemzetközi jogi aktus megszületéséhez, a Magyarország és Jugoszlávia közti békeszerződés megkötéséhez kötötte, mert az ő meglátása szerint akkor vált „nyilvánvalóvá, hogy a délvidéki magyarság ismét a jugoszláv állam határai között” folytatja életét, továbbra is kisebbségi sorsban, míg Kasaš azt a lokális szinten történő belpolitikai változások szintjén is elfogadhatónak tartja.

Mélyreható, sokéves kutatásainak eredményét szem előtt tartva, de a kívülálló, jobb rálátási pozícióból eredően, A. Sajti Enikő a délvidéki-jugoszláviai magyarság 1918 és 1947 közötti kisebbségi sorsban, „kényszerpályán” való mozgásáról beszél, amelyet „önerejéből” nem tudott megváltoztatni, hiszen a „koordináta-rendszer”, amely az akkor még félmillió magyarországi magyarság mozgásterületének mondható, igen merev keretek közötti mozgásteret tudott csak biztosítani. Értékelése szerint a vajdasági magyarságot az adott történelmi körülmények olyan helyzetekbe sodorták, amelyek megoldásában sokkal edzettebb nemzetek is igen nehezen találtak volna fel magukat. A jugoszláviai magyarság vezetőinek – elsősorban az 1922-ben megalakult Jugoszláviai Magyar Párt vezetőinek szerepvállalását – találékonyaságuk értékelésében pedig arról elmélkedik, hogy sikerült-e nekik felismerni a

kor diktálta lehetőségeket. Behatóan elemzi a politikai iránykeresésben felmerülő vitás, valamint a magyarországi hivatalos körök szerepvállalásának feltételeit, amelyek a szófogadatlanyságot az anyagi támogatás megvonásával büntették. Rávilágít arra a kérdésre, amely közvetlenül 1918 után, a jugoszláviai, majd a vajdasági magyarság napjainkig megválaszolatlan sorskérdése lett, hogy a délvidéki magyarság politikai tevékenységének súlypontja egy nemzeti alapon szerveződő párt köré tömörüljön, csak kulturális szerveződésben csúcsosodjon-e ki, vagy a vajdasági nemzetiségek közös, a Vajdaság autonómiáját felvállaló politikai szervezkedésben kell keresni a megmaradás formuláját. Ezzel párhuzamosan foglalkozik a szerző a másik fél, Belgrád és a jugoszláv politikai körök intoleranciára inkább hajlamos, a két világháború közötti időszakban gyakorolt politikájával és Magyarország kisebbségtámogató politikájának lehetőségeivel, és annak határaival. Majd a második világháborúban a visszacsatolt Délvidéken gyakorolt kettős nemzetiségi politika kicsúcsosodásaként végrehajtott szerb- és zsidóellenes razziaák történelmi értékelését sem mulasztja el, sem pedig a „hideg napoknak” a vajdasági magyarság sorsára gyakorolt hatását az 1944 októberét követő időszakban. A Sajti Enikő meggyőződése szerint, az áldozatok számát illetően, a partizán hatalom által végrehajtott „tisztogató akciók” áldozatainak, a kényszermunkára hurcolt és internált magyarok számának végleges meghatározásában „*ma még lehetetlen egyértelmű állást foglalni*”. A szerző foglalkozik a bosz-szuiállás időszakától a teljesen különböző, a „*kollektív bűnös, fasiszta magyar nemzetiség*” rehabilitációjával és a jugoszláviai magyar kisebbségnek az új államba való beilleszkedésének folyamatával. Lévé, hogy a jugoszláviai magyar kisebbség egy ilyen beilleszkedési folyamaton már 1918 és 1920 között átesett, ennek a történelmi jelenségnek, valamint a magyar kisebbségi társadalomban beállt változásoknak Sajti Enikő két külön tanulmányt szentelt.

A kötetben külön fejezetben tárgyalta a szerző a visszacsatolás kérdését és a visszacsatolt területen folytatott integrációs politikát, mely szerinte szorosan kapcsolódott a második világháború előtti időszakhoz. Szól azokról a történelmi eseményekről, amelyek az első világháborúból győztesként kikerült, újonnan megalakult délszláv állam létrejöttét támogató államok politikai hatalmának csökkenésével álltak elő. Áttekintette Jugoszlávia külpolitikai mozgástér-korlátozódásának hatását a magyar–jugoszláv közeledésre és a jugoszláviai magyarság kisebbségi helyzetének alakulástörténetére. Ebben a kérdéskörben A. Sajti Enikő meggyőződéssel állítja, hogy a jugoszláv hivatalos körök kisebbségi politikájában a két világháború közötti időszakban nem észlelhetőek változások, legfeljebb a toleranciaküszöb elmozdulása volt észlelhető. A kisebbségeket, így a jugoszláviai magyarokat is, a Jugoszláv Királyságban olyan erőnek tartották, amely kifelé húzó és államgyengítő, ezért azok integrálódására sem törekedtek, s annak csak állameszközökkel való féken tartását tartották fontosnak. Ez a helyzet csak a két ország közötti barátsági szerződés megkötését követően jelentett helyzetjavulást a jugoszláviai magyarság részére.

Majd összehasonlít és megállapítja, hogy lényeges változást az 1941 és 1944 közötti időszak sem hozott, amikor a magyar állami berendezkedés visszaállításának tényét kell elkönyvelnünk a Délvidéken. Azt, hogy hogyan és miként játszódott le a terület katonai visszafoglalása, a Délvidék jogi, adminisztratív és iskolahálózatának újrászervezése, milyenek voltak a ki- és betelepítések traumatikus eseményei, és elemezte a visszacsatolt területek gazdasági és szociális integrációjának fő irányvonalait is, így azokat a körülményeket is, amelyekben a kultúra és az egész visszacsatolt terület társadalomszervezése új kereteket kapott. Foglalkozik a délvidéki magyarság legfontosabb intézményével, a DMKSZ-nel a magyar társadalom egészére nézve átfogó szerepvállalásával, melyben nem kis jelentőséggel bírt a nemzethűség igazolásának kiadásának joga is. Plasztikus rekonstrukciója ez annak a közhangulatnak, amely a visszatért Délvidéken a visszacsatolást követően uralkodott, amely Sajti Enikő véleménye szerint a délvidéki magyarság számára sem volt mindig a legelőnyösebb, a délvidéki szerbségre pedig különös nehézséggel telepedett, sőt azt a szerző a „szerbek kulturális mozgásterének végletes leszűkítéseként” jellemezte. Ezt az állítását a Matica srpska tevékenységének és az Újvidéki Szerb Tanítói Konviktus működésének betiltásával támasztotta alá.

A délvidéki magyarság politikai szervezeteinek ismertetésekor, a „*térség jövőjét meghatározó kommunista mozgalomról*” értekezve, emeli ki a szerző annak a ténynek a jelentőségét, hogy a délvidéki kommunisták megmaradtak a Jugoszláv Kommunista Párt keretei között, azzal pedig, hogy nem engedtek revízióellenes álláspontjukból, nyíltan tagadták Magyarország társadalmi rendjét, és annak nemzeteszméjét is. A szerző ezzel is igyekezett rámutatni annak a kisebbségi útnak a másá-gára, amelyet a délvidéki kisebbség, a második világháborút követő időszakban, a többi elszakított nemzetrésztől különbözően járt meg. A kommunista mozgalom ellen bevezetett „repülő bíróságok” tevékenysége, amelyek nemzeti megkülönböztetés nélkül végezték munkájukat, amely a dél-bácskai és Sajkás-vidéki és újvidéki razziaiban csúcsosodtak ki, amelyben a legnagyobb számban szerbek és

zsidók ezek áldozatul, már akkor előrevetítették a háború befejeztével a bosszúállás lehetőségét. A kisebbségek önálló politikai szubjektumként való kezelése fontosságának a felismerését pedig a magyarországi politikai elit hibájának tartja. Ennek a korszaknak a nemzetiségi politikáját a Szent István-i állameszmén alapulónak ítélte meg, képviselőit pedig Bethlen Istvánban és Teleki Pálban ismerte fel. Róluk a *Magyarok és szerbek, 1941–1945* című tanulmányában foglalkozott. S míg az Románia és Csehszlovákia estében a reciprocitáson alapult, addig a délvideki területeken a kettősség jelei voltak észlelhetőek, a határt átlépő seregek különböző utasításokat kaptak a szerbekkel és horvátokkal szembeni magatartást illetően. Míg az a horvátokkal szemben „megkülönböztetően barátságos”, addig a szerbekkel szemben – nemzetiségi szempontból – kollektíve megbízhatatlannak minősült, s gyakran a szerb kérdés megoldásában a hadsereg játszotta a döntő tényezőt.

Az ilyen politika párhuzamát vázolja fel Sajti Enikő tanulmányában, az 1944 októberét követő időszakról foglalkozva, a partizán bevonulást követő időszak, a magyarok ellen elkövetett retorzióinak történelmi értékelésében. Ezekről az eseményekről Sajti Enikő nyíltan vallja, hogy az a „magyar hadsereg pacifikáló és partizánvadász akcióihoz hasonlított”, és hogy azok a magyarok elleni tisztogató akciókká váltak. Egyre azonban Sajti Enikő nem vállalkozik, az pedig a magyar áldozatok számának a felbecsülése. Egzaktnál közzeeszi a korabeli becslések 20–40 ezres áldozatszámát, és Aleksandar Kasa leellenőrizhető adatokra támaszkodó, körülbelül 5 ezer áldozatra becsült adatát. Sajti Enikő szerint a jugoszláv politika végrehajtói a magyarok elleni megtorlások esetében „túllépték a politikai vezetés szándékát”, és ezért a döntés felülvizsgálatára kényszerítette azt. Ennek a felülvizsgálatnak az eredményeként szüntették meg 1944. december 1-jével a magyarok munkatáborokba való elhurcolását és kezdték meg a hadköteles férfiak rendszeres katonai alakulatokba és munkaszázadokba való besorolását. Majd 1945-ben lemondtak a magyarok teljes kitelepítésére vonatkozó tervről is, amelyre a jugoszláv–szovjet szakítás miatt sohasem került sor.

A kül- és belpolitikai okokat is szem előtt tartva, Sajti Enikő a jugoszláviai magyarság sorsfordulójának 1945 tavaszát tartja, amikor a kül- és belpolitikai körülmények oda hatottak, hogy „a kollektív bűnös, fasiszta magyar nemzetiség” iránti megtorlások helyett olyan körülmények megteremtésének az imperatívusza került előtérbe, amellyel azt szerették volna elérni, hogy a magyarok „jobban harcoljanak az új Jugoszláviáért, mint harcoltak a reakciós Magyarorszáéért”. Ezzel pedig – a szerző szerint – megnyitották az akkor még 500 ezres jugoszláviai magyar kisebbség új államba való beilleszkedésének folyamatát. Ebben a kontextusban ad hangot Sajti Enikő azon véleményének, mely szerint a jugoszláviai magyarság és a „kommunista-szocialista” hatalom közötti konszenzus alapjába nemcsak a rendszerrel való azonosulás, hanem a megtorlásokról való hallgatás is beletartozott.

Igazodási kényszer címen foglalkozik Sajti Enikő azokkal a „külpolitikai momentumokkal, amelyek a több mint félmillió délvideki magyarságot, amely akaratán kívül került kisebbségi sorsba, 1918 és 1947 között nemcsak kényszerközösségben élt, hanem életének alakulása kényszerpályán mozognak értékelhető”. A szerző lényegesnek tartja ennek a kényszerpályának a történelmi rekonstrukcióját, különös tekintettel a kisebbségi önszerveződésre, annak lehetőségeire, korlátaira és az adott körülményekből kihozható kisebbségi stratégiák ismertetését. Nézete szerint az első impériumváltástól eltérően, 1944 és 1947 között erőszakosabb és sokszereűbb hatások érték, minek folytán eltűnt „rég, hagyományos szellemi és gazdasági középosztálya, amely megnövelte a hatalommal szembeni kiszolgáltatottságát, amelyben a nemzetközi kisebbségvédelmi mechanizmusok hiányában teljesen védetlen volt”. Ebben a kontextusban taglalja a szerző az anyaország, Magyarország külpolitikai mozgásterét is, amelyre a belpolitikában uralkodó „diszharmonia” is különös hatást gyakorolt. Ebben látja annak okát is, hogy „Jugoszláviával szemben a szocialista Magyarország nem lépett fel semmilyen határkiigazítási igénnyel”, mert Csuka János elemzése nyomán az a benyomás uralkodott el, hogy a jugoszláviai magyarok helyzete „igen örvendetesen alakul”. A magyar külpolitika mozgásterét is erősen korlátozottnak ítélte meg, melyre elsősorban újvidéki események hatottak. Véleménye szerint jelentőséggel bírt az is, hogy az új jugoszláv hatalom a kisebbségi kérdést „kizárólag belső ügyként” kezelte, s ahhoz nem kérte ki a szóban forgó kisebbség véleményét sem. A magyar hivatalos külpolitikának igen rövid ideig volt alkalmja arra, hogy kihatasson a jugoszláviai magyar kisebbség sorsára, amely 1945 júliusától, a Vajdasági Magyar Kultúr Szövetség megalakulásától, felfelé ívelő irányban haladt. Csak a pedagógushíány tűnhetett az új hatalom számára megoldhatatlan problémának.

A szerző a jugoszláviai magyarság kisebbségi életének ezt a korszakát „az ideológiai hipnózisban” élésnek ítélte meg, amelyben a kisebbség stratégiai lehetőségeit a keleti és nyugati konfrontáció eredményezte „kemény keretek” közöttinek találta, amelyben a délvideki magyarság törekvései „anyaországi támogatás” híján a belpolitikai színtérre szorultak. A vajdasági magyarság történetének ebben a fázisában az „elcsatoltak első nemzedékének” már, szerinte, nem jutott szerep.

A vajdasági magyarság új, kisebbségi stratégiájának formálói pedig két hagyományra alapoztak, a paraszti és iparosrétegek felemelkedésének szellemi áramlatára, a „helyi színek” elméletével pedig a kultúra erejében bízó gondolkodásra, míg a nemzeti alapon való szervezkedést, a kisebbségi alapú politikai közösség megteremtésének feltételeit, a rendszer ideológiai és strukturális felépítése eleve kizárta. Sajti Enikő szerint az ilyen irányú tevékenységgel az elcsatoltak második nemzedékének a magyar kisebbséget sikerült kivezetnie a kezdeti „reménytelen helyzetből”, s az „a feldíszített múlttól” megszabadulva építhette ki új, kisebbségi stratégiáját, amelyet a szerző *Az új kisebbség stratégiai lehetőségei és korlátai, 1944–1947* című fejezetben taglalt, majd következetességének tanújeként a magyar kisebbség elitváltásáról érkezett. Ez a kisebbségi elitváltás – a jugoszláviai magyar kisebbség politikai integrációja – a szerző megítélése szerint kizárólag a kommunista párton belül történhetett meg, míg a kulturális és szellemi integrációja a többi szocialista országban élő magyar kisebbségtől eltérően, „megengedőbb politikai” közegben játszódhatott le.

Ezzel a tanulmányával A. Sajti Enikő a vajdasági magyarság történetének új korszakát nyitotta meg a történetírás számára. A kérdéskörrel – őt is beleszámítva – idáig csak az anyaországi kutatók foglalkoztak (Bárdi Nándor). A vajdaságiak közül pedig csak azok, akik a 20. század kilencvenes éveiben valós okokra, vagy pedig valamilyen sérelemre hivatkozva hagyták el a Vajdaságot, s mind a rég-, mind a közelmúlttól alkotott képük is ennek a feltételezhetően számukra traumatikus eseménynek függvényében alakul.

A vajdasági magyarság történetének e korszakáról alkotott kép és értékelés A. Sajti Enikő által megnyitott új fejezete mindaddig csak első lépés marad, amíg erről a korról az „otthonmaradottak”, történeti kutatásaik alapján, véleményt nem formálnak.

A szerző azon írásait is a kötetbe sorolta, amelyekben a második világháborút követő időszak vezéregyéniségével, Josip Broz Titóval foglalkozik, és azokat is, akiknek egyéni pályafutása és életútja a háború utáni időszak magyar–jugoszláv viszonyának függvényében alakult.

Sajti Enikő egy évtized alatt megírt tanulmányainak erénye abban rejlik, hogy magabiztosan használja és hivatkozik mind a jugoszláv, szerb és vajdasági magyar forrásokra és irodalomra, mind a magyarországi kutatások eredményeire, s ezáltal az általa kialakított történelmi kép sem hat egyoldalúnak. *A büntudat és győztes fölény* című kötetbe összegyűjtött tanulmányok, egy alakulófélben lévő összkép mozaikkockáit alkotják, amely a délvidéki-vajdasági magyarság és szerbység múltjáról szólnak, és egyben a magyar–jugoszláv kapcsolatok hiteles és teljes történelmi képének is részleteit képezik egyben.

E számunkat nyomta és kötötte a Print 2000 Nyomda Kft.

NYOMDA KETKECSKEMÉT

6000 Kecskemét, Nyomda u. 8.

Tel.: +36 76 501 240; Fax: +36 76 501 249

E-mail: info@print2000.hu

www.print2000.hu

Folyóiratunk megjelenítését a Nemzeti Kulturális Alap

Nemzeti Kulturális Alap

támogatja.